

УДК 274:94(477)

Л.І. Бородинська

**СОЦІАЛЬНА ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТЕСТАНТІВ-УКРАЇНЦІВ
У СЕРЕДОВИЩІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ У 40 РОКАХ ХХ СТ.**

У статті досліджено просвітницьку діяльність та соціальну допомогу, яку надавали протестанти-українці мирному населенню у роки Другої світової війни та у післявоєнний період у таборах для переміщених осіб. Євангельські християни, баптисти і реформати надавали духовну та матеріальну підтримку тим, хто постраждав від воєнних дій, намагалися згуртувати одновірців у громади, а також сприяли їх еміграції до країн Європи та Америки.

Ключові слова: протестанти, Друга світова війна, табори для переміщених осіб.

Бородинская Л. И. Социальная и просветительская деятельность протестантов-украинцев в среде славянских народов в 40-х годах ХХ ст. В статье исследованы просветительская деятельность и социальная помощь, которую оказывали протестанты-украинцы мирному населению в годы Второй мировой войны и в послевоенный период в лагерях для перемещенных лиц. Евангельские христиане, баптисты и реформаты предоставляли духовную и материальную поддержку тем, кто пострадал от военных действий, пытались объединить единоверцев в общины, а также способствовали их эмиграции в страны Европы и Америки.

Ключевые слова: протестанты, Вторая мировая война, лагеря для перемещенных лиц.

Borodunska Lina. Social and educational activity of Ukrainian Protestants among Slavic peoples in the 40th of the 20th century. The educational activity and social support that Ukrainian Protestants provided to civilians during the Second World War and in the postwar period in camps for displaced persons is researched in this article. Evangelical Christians, Baptists and Reformers provided spiritual and material support to those who was affected by the war, tried to rally fellow believers in the community and encourage their emigration to countries of Europe and America.

Keywords: Protestants, World War II, camps for displaced persons.

У період суспільної кризи, коли людина не може покладатися на владу чи суспільні устої, вона спрямовує всі свої сподівання на Бога, підвищується її довіра до церкви. Цілком зрозумілим є те, що катастрофічні наслідки Другої світової війни призвели до духовних пошуків а відтак, до підвищення рівня релігійності мирного населення. Під час німецької окупації значно активізувалося релігійне життя протестантських спільнот, які займалися широкою місіонерською та благодійницькою діяльністю серед населення.

Початок німецько-радянської війни дав сподівання українцям на релігійну свободу, якої вони не мали за радянського режиму. Проте, хоча Гітлер проголошував політику «захисту християнської культури, віри та церкви від більшовизму» на окупованих територіях Радянського Союзу, дії німецької влади зводилися до тотального контролювання церковного життя. [4]. Так, суть релігійної політики окупаційної німецької влади окреслювалася спеціальною директивою бригаденфюрера СС і генерал-майора поліції Д. Томаса, яку 11 лютого 1942 р. надіслали в окуповану Україну. Наголосимо на одному із пунктів цього документу, який стосувався протестантських спільнот: «До різних сект (баптистів, менонітів та ін.) ставлення має бути в цілому толерантним, оскільки вони, якщо не є прикриттям для агентури НКВС, не являють собою жодної політичної небезпеки» [8, с. 529]. Така політика німецької влади давала можливість протестантам забезпечувати свої релігійні потреби та відносну свободу для здійснення соціальної, просвітницької та місіонерської діяльності.

Оскільки розвиток більшості протестантських спільнот під тиском тоталітарного радянського режиму був малоактивним, а значна частина громад взагалі припинила своє

існування, велике поле діяльності відкривалося для протестантів-українців, які у міжвоєнному двадцятилітті перебували в умовах Польщі. Чи не найяскравішим прикладом активної благодійної, просвітницької, місіонерської та організаційної діяльності стала місія, здійснювана Володимиром Гусаруком.

В. Гусарук (1902 – 1976 рр.) на початку 20-х років був членом громади євангельських християн у Рівному, пізніше виїхав до Варшави, де на початку 30-х років став головою місіонерської організації «Товариство взаємної допомоги євангельських християн у Польщі», яка займалася опікою сиріт, допомагала громадам будувати молитовні будинки, проводила біблійні курси, видавала і розповсюджувала релігійну літературу [17]. Звичайно, з початком Другої світової війни діяльність Товариства припинилася. Однак лишилися налагоджені раніше зв'язки з різноманітними місіями Швеції та Швейцарії, звідки можна було постачати духовну літературу та отримувати матеріальну допомогу. Такі можливості спонукали В. Гусарука повернутися в Україну для здійснення духовної та благодійницької роботи серед українського населення, налагодження зв'язків між розрізненими протестантськими громадами на українських територіях, які були «звільнені з-під радянської окупації» [9].

У грудні 1941 р. він разом із родиною переїхав у рідне місто Рівне, де маючи освіту хіміка, відкрив фабрику, що виробляла мармелад, гірчицю, штучний чай, тощо. Будинок, у якому містилася фабрика, знаходився у самому центрі міста, по вулиці Розбитій. [3; 9; 10].

Діяльність підприємства, як стверджував сучасник і співробітник Володимира Гусарука Іван Барчук, прогресувала завдяки тому, що більшість виробленої продукції купувала німецька влада на потреби війська. Така співпраця з окупантами давала можливість В. Гусаруку діставати сировину та необхідне обладнання в Польщі й Німеччині, а відтак вільно пересуватися окупованими територіями, перевозити вантажі та гроші. Це, в свою чергу, сприяло налагодженню співпраці між протестантами України, Польщі і Німеччини, перевезенню до Рівного великих партій релігійної літератури, виданої різними слов'янськими мовами. Посередником у закупівлі книг був волинянин, що на той час проживав у Холмі, І. Барчук. [14, с. 76].

У приміщенні фабрики знаходилася й організована В. Гусаруком місія. Один із працівників місії Богдан Любомирченко у книзі «З Христом в Україні. Записки віруючого за роки 1941–1943» згадував: «Місійний дім у Рівному, що стояв на вулиці Розбитій, був доброю пристанню під час воєнної бурі. Тут був утворений осередок духовної праці, який організовано діяв на всю правобережну Україну... Звідси виходила матеріальна поміч для бідних, а зокрема для вдів і сиріт, що їхніх чоловіків та батьків безбожники замучили за віру в Бога. Тут знаходилося єдине джерело Божого Слова та іншої духовної літератури для всього Сходу, де пекуча спрага томила мільйони людей, щоб почути Євангелію. Звідси ми винесли й вивезли багато тон Біблій та Євангелій... Місійний дім також для працівників був приємним домом відпочинку, коли верталися до нього після довгих та невігідних подорожей. Чистота дому, порядок, свіжа постіль, спокій, здорова духовна атмосфера, добра їжа – все це було справжньою доброю пристанню...» [10, с. 43].

Оскільки більшість протестантських громад в Україні або діяли нелегально, або взагалі не існували, працівники місії В. Гусарука не мали жодної контактної адреси, але, за свідченнями сучасників, їм вдавалося віднаходити осередки євангельських християн, баптистів, п'ятидесятників, проводити з'їзди, організовувати недільні школи та молодіжні гуртки, передавати релігійну літературу.

Таким чином, завдяки самовідданій праці вони розповсюдили в Україні шість із половиною тон Біблій, нових Заповітів, релігійних підручників, пісенників та іншої духовної літератури. Вдалося також налагодити зв'язки між громадами євангельських християн і баптистів на Волині, Поділлі, Житомирщині, Київщині, Дніпропетровщині та Кіровоградщині [10]. Наприклад, об'єднавчі місцеві з'їзди відбулися у 1942 р. в Рівному, Бресті, Києві, Житомирі, Кіровограді, Дніпропетровську [13, с. 70-83]. Для того, щоб зареєструвати ці об'єднання в Рейхскомісаріаті «Україна», необхідно було створити союз,

що й намагалися здійснити євангельські християни і баптисти 20 липня 1943 р. у Дніпропетровську.

Протестанти, що знаходилися в умовах Польського генерал-губернаторства також намагалися легалізувати свою діяльність. Зокрема, у серпні 1942 р. у Варшаві відбулася нарада баптистів, євангельських християн та вільних християн, на якій обговорювали структуру об'єднання, статут, і назву, яку пропонувала німецька влада – «Об'єднання ненімецьких євангельсько-вільноцерковних громад (баптистів) у генерал-губернаторстві». Статут об'єднання цих трьох протестантських спільнот був зареєстрований, що дало можливість його легальної місіонерської діяльності. Станом на 1943 р. у Польському генерал-губернаторстві діяло 48 євангельсько-баптистських громад (3159 осіб), до 31 з яких входили українці. Громади п'ятидесятників прагнули досягти легалізації своєї діяльності спільно із польськими методистами [6, с. 222-223].

Однак, воєнні зміни знову внесли корективи у діяльність протестантів. Звільнення України радянською армією загрожувало активним протестантським діячам репресіями. Тому наприкінці 1943 р. – на початку 1944 р. В. Гусарук змушений був згорнути діяльність місії, а сам він та інші протестантські лідери С. Нищик, З. Речун-Панько, І. Поліщук, Б. Любомирченко, М. Куценко, К. Костів, О. Ничипорук, В. Боровський, Г. Домашовець, Л. Жабко-Потапович, М. Подворняк змушені були залишити українські землі й емігрувати до Польщі. Там разом з іншими протестантами вони продовжували місіонерську та соціальну діяльність.

В. Гусарук ходив вулицями Кракова, знайомлячись із вихідцями з під радянських територій, яких легко було впізнати за бідним одягом, знаходив одновірців, запрошував на богослужіння. «Продовжуємо свої релігійні богослужіння польською, російською, українською, – згадував В. Гусарук у книзі «За колючим дротом німецького концтабору». – Роздаємо нашим співвітчизникам духовну літературу й окремі Євангелії. Наших людей скрізь можна зустріти на вулицях міста. Вони майже всі одягнені погано: чоловіки в чоботах, жінки в хустинах. Всі худі, змучені, бідні». [3, с. 3].

Займатися благодійністю та поширювати релігійну літературу серед робітників у трудових таборах було заборонено, тому протестантські місіонери організували збір та пересилку духовної літератури у Німеччину для робітників та військовополонених. В умовах, коли християни не могли змінити скрутних обставин, у яких перебували їх співвітчизники, вони прагнули дати хоча б надію, підтримати психологічно, духовно тих, хто опинився у важкому становищі. Одним із найкращих способів досягнення такої мети було поширення Священного Писання. Книги релігійного змісту жертвували протестантські родини, які мали кілька Нових Заповітів чи Біблій, Шведське товариство поширення Євангелії в Росії, місіонерське товариство «Світло на Сході», книговидавництво «Компас», що знаходилося в Лодзі, Товариство поширення Євангелії у Фінляндії, американський Червоний Хрест та ін.

Німецька влада, намагаючись протидіяти соціальній та просвітницькій діяльності протестантів, конфіскувала релігійну літературу або навіть арештовувала тих, хто її поширював. Зокрема, були вилучені і знищені тисячі екземплярів Біблій російською мовою, виданих Б. Геце, релігійних книг видавництва «Світло на Сході». Аби убезпечити себе від арештів, протестанти адресували посилки з книгами вже не в табори, а на приватні адреси німецьких одновірців, які особисто передавали книги робітникам.

Наприкінці 1941 р. баптистська спільнота отримала від німецької влади дозвіл на друк 25 тисяч примірників Нового Заповіту з псалмами та 5 тисяч примірників Євангелії від Івана, перекладених українською мовою І. Огієнком. Коли 18 тисяч примірників Нового Заповіту вже було видруковано, гестапо конфіскувало їх разом з матрицями. Лише після численних звернень християнських спільнот із Німеччини, Польщі, України до німецької влади з проханням повернути книги, 1944 р. митрополитові Іларіону (І. Огієнку) дали усний дозвіл отримати 10 тисяч примірників конфіскованого видання Нового Заповіту, які не мали ще

навіть палітурок. 5 тисяч із них він передав В. Гусаруку для поширення серед українців. [3, с. 4-5].

У травні 1944 р. на запрошення баптистської громади Відня В. Гусарук поїхав проповідувати «остарбайтерам». 18 травня, під час другої поїздки до Відня, у поїзді його арештували, назвавши «релігійним агітатором і проповідником жидівського Христа», оскільки при В. Гусаруку було 52 Євангелії українською мовою для робітників у Відні [9]. До кінця війни він встиг побувати у двох в'язницях (Катовіце, Краків) і двох концтаборах (Гросс Розен, Хесбрук).

Значна частина євангельських християн і баптистів, які емігрували до Польщі, оселилася у Варшаві. 27 липня 1944 р., за чотири дні до Варшавського повстання, за допомогою одновірців із Німеччини вони виїхали до Вестфалії, де розмістилися у Шальксмюле, а по закінченні війни – у польському таборі в Люденшайді [2].

Зосередження значної кількості активних протестантських діячів дало можливість не лише створити євангельсько-баптистську громаду, до числа якої ввійшло 183 члени, а й організувати великий хор на чолі з колишніми мешканцями Рівного Сергієм Бичковським та Іваном Поліщуком, біблійну школу, а також співочу групу для відвідування інших таборів для переміщених осіб в англійській та американській зонах. Спільно з групою, яка виконувала українські релігійні піснеспіви, табори відвідували місіонери С. Нищик, М. Куценко, І. Барчук, В. Гусарук та ін. [6, с. 235].

Відомо, що у 1946 р. у таборах для переміщених осіб перебувало близько 200 тисяч українців, 61,1 % яких сповідувало греко-католицизм, 32,6 % - православ'я, і трохи більше 1 % - представники інших релігійних течій [15; 16]. Припускаємо, що до представників інших релігійних течій належали саме протестанти.

Зусиллями євангельсько-баптистських місіонерів у липні 1946 р. почала діяти Слов'янська євангельсько-баптистська церква у Німеччині. Її першим головою став Володимир Гусарук [9]. Відомо, що у роботі другого з'їзду слов'янських баптистів, що відбувся у місті Любек 5-8 вересня 1946 р. взяло участь 75 представників від 25 євангельсько-баптистських громад, де 75 % становили українці [6, с. 228].

Окрім того, на з'їзді протестантів-українців 15–16 січня 1947 р. у Мюнхені створено Українську євангельсько-баптистську церкву в Німеччині на чолі зі Степаном Нищиком. Ці об'єднання мали на меті опікуватися членами євангельсько-баптистських громад, надавати духовні та правові консультації, налагоджувати контакти з іншими протестантськими спільнотами та одновірцями за кордоном. [6, с. 230].

Протестантські лідери заохочували та всіляко сприяли, щоб їх молоді одновірці здобували духовну та світську освіту. Відомо, що такі майбутні провідники баптизму в США і Канаді як І. Угрин та К. Костів навчалися у Вільному українському університеті в Мюнхені. Окремі протестантські діячі отримали освіту у баптистській біблійній школі у Віденесті [1; 6, с. 231].

Окрім того, протестанти розгорнули активну видавничу діяльність. Баптисти у Німеччині видавали журнал «Дорога Правди» (1946–1949 рр.), редакторами якого були М. Подворняк, Г. Домашовець, а пізніше О. Гарбузюк. Активно співпрацювали із виданням протестантські письменники І. Тарасюк та Ф. Луцик. 1948 р. С. Бичковський видав дві збірки власних пісень із нотами «Мелодії скитальця» та «Рідна пісня на чужині». Окрім того, баптисти видали збірки віршів Г. Домашовця «Вифлеємська зірка», «Двобій», Л. Забіренка «З бурхливих днів», працю І. Барчука «Божа мати», спогади В. Гусарука «За колючей прополокою німецького концлагеря» (1949 р.) «Віровизнання» Української євангельсько-баптистської церкви, та збірку «Пісні християн». За редакцією реформата Л. Биковського побачило світ два томи «Всеукраїнського громадського релігійного збірника», де містилася інформація про життя українців у німецьких таборах. Баптист О. Гарбузюк очолював українську друкарню в Корнберзі, де друкувалася значна кількість україномовних протестантських видань. [6, с. 400-401].

Наголосимо, що соціальну і просвітницьку діяльність Української євангельсько-баптистської церкви та Української євангельсько-реформованої церкви серед емігрантів позитивно відзначили делегати з'їзду Центрального представництва української еміграції в Німеччині, що відбувся 16 липня 1947 р. в м. Ділінгені-на-Дунаї. [6, с. 247.]

Окрім того українські євангельські християни і баптисти, а також представники євангельсько-реформованої церкви налагодили зв'язки зі своїми одновірцями у США та Канаді. Зокрема, інформацію про життя «скитальців», як називали себе українські емігранти, постійно публікували у «Християнському віснику» та «Канадійському ранку». [12; 7, с. 246-248]. Такі публікації мали на меті привернути увагу американських і канадських протестантів до поневірянь їх одновірців у таборах «Ді-Пі» і закликали до збору коштів та гуманітарної допомоги на їх користь. Зокрема, у «Канадійському ранку» від 29 листопада 1946 р. міститься закликання «Слово до Українських Євангельських Християн Реформованого Віровизнання в Канаді та США від Головної Управи УЄО», в якому повідомлялося про створення Українського євангельського допомогового комітету з центром у Ньюарку, який збирає гроші для українців у Німеччині та Австрії. «Господь кличе вас на велике діло! – йшлося у заклику. – На діло рятувати душі українського народу тут і в Європі!.. На діло рятувати наших скитальців по чужинах!..» [7, с. 247-248].

Українське євангельсько-баптистське об'єднання в Канаді створило у Німеччині спеціальний комітет, який розподіляв між «скитальцями» надіслану з-за океану гуманітарну допомогу. [11]. Баптист Василь Петляк, що проживав у Чикаго, з власної ініціативи і за власний кошт надсилав українцям до Німеччини не залежно від віровизнання релігійну літературу та пакунки з одягом. [5].

Вагомим аспектом діяльності протестантів у Німеччині був захист права українців та інших слов'ян вільно обирати місце проживання. Як відомо, згідно з міжнародними угодами між СРСР, Великобританією і США повернення колишніх жителів Радянського Союзу, вивезених на примусові роботи до Німеччини, оголошувалося обов'язковим. Однак більшість тих, хто був репатрійований до СРСР, радянська влада звинуватила у «зраді батьківщини» і репресувала. Дізнавшись про долю своїх співвітчизників, українці, росіяни та білоруси намагалися уникнути повернення на батьківщину.

Сучасник подій, протестантський письменник М. Подворняк намагався відобразити в одному зі своїх творів драматизм ситуації: «Американці з англійцями дивилися на нас широкими очима і не могли зрозуміти, чого це вони, молоді хлопці та дівчата, які перед тим плакали і тужили за своїм домом, а тепер не хочуть до того дому їхати. Якось є причина. Напевно вони є якісь злочинці... Так думали аліянти, а тому спочатку пробували силою вивозити наших людей «на рідину». Але потім те страшне свавілля припинилося і багато людей з України та Білорусі врятувалося». [14, с. 82]. Інша очевидиця подій, Марія Гусарук, згадувала, що були навіть випадки самогубства тих, кого силою намагалися повернути до Радянського Союзу [9]. Протестанти-українці, які мали польське громадянство, а тому були забезпечені від примусового переселення, організовували різноманітні акції на захист українців, білорусів, росіян.

З метою недопущення насильного повернення на батьківщину до захисту прав українських емігрантів у Німеччині приєдналися протестантські спільноти Америки, створюючи громадські організації, які надавали бажаним виїхати з Німеччини запрошення на переїзд, консультували їх щодо процедури оформлення документів на виїзд, а також надавали фінансову допомогу на переїзд.

Зокрема, Собор українських євангельських церков США та Канади звернувся до своїх урядів з проханням про допомогу українцям, що перебували в Німеччині, відстоюючи їх право на проживання в різних країнах Європи та Америки, а також просив припинити примусову депортацію. Аби допомогти українцям емігрувати до США та Канади Світова церковна рада делегувала в Європу одного з провідних діячів Української євангельсько-реформованої церкви Василя Кузіва. [7, с. 246].

Офіційні запрошення емігрантам-протестантам для переїзду до США чи Канади надавали як громади, так і окремі віруючі. Наприклад, Н. Лукіяничук, що проживав у Чикаго, співпрацюючи із З'єднаним українсько-американським допомоговим комітетом, підписав близько 150 документів для запрошення емігрантів. Самопожертва Н. Лукіяничука виявилася в тому, що сприяючи переселенню своїх співвітчизників та одновірців до США, він використав всі свої пенсійні заощадження, у розмірі 2 тисяч доларів, а кінець життя провів у старечому будинку. [6, с. 283].

Протестанти почали активно емігрувати з Німеччини 1948 р., більшість із них опинилася у США та Канаді, де проживала велика кількість їх одновірців. Окрім того вони виїздили до країн Південної Америки, Австралії, Бельгії, Франції, Великобританії. Незначна кількість євангельських християн і баптистів залишилася в Німеччині та Австрії. [2; 6, с. 246].

Отже, українські протестанти у надзвичайно складних умовах війни та повоєнного часу намагалися відновити релігійне життя своїх громад, займаючись просвітницькою та соціальною діяльністю серед мирного населення, надавали духовну і матеріальну тим, хто постраждав від воєнних дій, а також сприяли їх еміграції до країн Європи та Америки.

Джерела та література

1. Відкликані Господом // Християнський вісник. – 1972. – Березень-квітень. – С. 20.
2. Відкликані Господом // Християнський вісник. – 1970. – Січень-лютий. – С. 15
3. Гусарук В. За колючей проволкою німецького концлагеря: воспоминания проповідника / Владимир Гусарук. – Германия [б.и.], 1949. – 161 с.
4. Гудзик К. Гітлер і релігія / Клара Гудзик // Людина і світ. – 1996. – № 7. – С. 36–40.
5. Домашовець Г. Відкликані Господом / Григорій Домашовець // Християнський вісник. – 1971. – Травень-червень. – С. 19.
6. Домашовець Г. Нарис історії Української євангельської баптистської церкви / Григорій Домашовець. – Ірвінгтон – Торото, 1967. – 459 с.
7. Домбровський О. Нарис історії Українського євангельсько-реформованого руху / Олександр Домбровський. – Нью-Йорк – Торонто: Видання УСО в Північній Америці, 1976. – 622 с.
8. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін.; За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1999. – 735 с.
9. Лист Марії Гусарук до Ліни Бородинської від 14 грудня 2004 р. (Із власного архіву автора статті).
10. Любомирченко Б. З Христом в Україні. Записки віруючого за роки 1941 – 1943. – Вінніпег-Торонто: «Дорога правди». – 1973.
11. Нищик С. З Христом по Європі / Степан Нищик // Християнський вісник. – 1956. – Травень-Квітень. – С. 23.
12. Нищик С. Тридцять років тому / Степан Нищик // Християнський вісник. – 1972. – Вересень-жовтень. – С. 10–11,
13. Нищик С. Шлях віри / Степан Нищик. – Вінніпег-Детройт: Дорога правди, 1975. – 193 с.
14. Подворняк М. Життя з плодами. Життя і Праця проповідника Івана Барчука / Михайло Подворняк. – Торонто–Клівленд: Дорога правди, 1986. – 90 с.
15. Соціально-правові та морально-психологічні умови життя та діяльності І.Багряного в Західній Німеччині (1945–1950 рр.) [Електрон. ресурс] // Історія. Збірник праць. – К., 2009. – 500 с. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11310.html>
16. Стрільчук Л. Еміграція з України в роки Другої світової війни та після її закінчення: політичний, національний та релігійний аспекти / Людмила Стрільчук // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції. м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р. - К.: Зовнішторгвидав, 2007. – 416 с. – С. 45–46.
17. Statyt Stowarzyszenia wzajemnej pomocy ewangelicznych chrześcijan. – Łódź: Kompas, 1924.